Politikai
röpiratok.

194.

1794 — 1804

001 0005 058630

1. Hires Garibaldi élete, harczai és kalandjai. Kotró Lőrincz. 1861.

2. III-dik Napoleon. Kotró Lőrincz. 1861.

3. A honvédelmi szervezésről. Éber Nándor. 1868.

4. Képviselői jelentése Pétery Károly mező-túri képviselőnek. 1869.

5. A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet. Mátrai Ernő. 1871.

6. Ki a centralista? ki az autonomista? ki a fusionista? Grabarits Ernő. 1872.

7. Néhány szó a magyar kormányhoz és a parlamenthez a közegészségügy szabályozása tárgyá
Dr. Linzbauer Xav. Ferencz. 1874.

8. Főjelentése a soproni kereskedelmi- és ipar kamarának az 1875. évre. 1876.

9. A svábhegyi fogaskerekű vasút. Szily Jenő. 1875.

10. Budapest főváros jótékonysági intézetei és egyletei. Dr. Rózsay József. 187[illegible]

11. Földünk búzája és lisztje. Pekár Imre. 1881.

LELTÁROZVA 1963

1976

1994

1999 -07- 07

1.) 001 0006 305 887
2.) 001 0006 305 894
3.) 001 0006 305 900
4.) 001 0006 305 917
5.) 001 0006 305 924
6.) 001 0006 305 931
7.) 001 0006 305 948
8.) 001 0006 305 955
9.) 001 0006 305 962
10.) 001 0006 305 979
11.) 001 0006 305 986

0010005 058630

(Katró Lőrincz)

194
1794

HIRES GARIBALDI

ÉLETE, HARCZAI ÉS KALANDJAI.

PEST, 1861.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV

1.

bi5732 00566008

Dr BALLAGI GÉZA.

Hires Garibaldi tábornok

élete, harczai és kalandjai.

(Irta Kotró Lőrincz.)

I. Garibaldi ifjusága.

Garibaldi József született *Nizza* városában, julius 4-kén 1807-ben. Már kora ifjuságában legkedvenczebb foglalatossága volt, ha az iskolai szünidők alatt a tengerre szökhetett, és szülő városából Genuába hajózhatott. Egy ily alkalommal egy pap bevádolá az iskolakerülőt a tanitói karnak, s ez a kis Józsefet keményen megfenyitette. Ez idő óta Garibaldi, barátság tekintetében, mindig rosz lábon állt a zsémbeskedő olasz papokkal.

Szép természetes esze levén, nem annyira sokat, mint inkább hamar tanult; különösen kedvelte azon tudományokat, miknek, mint tengerész hasznát vehette : ugymint a csillagászatot, mathematikát, gépészetet, és a földiratot. De nem hanyagolta el a történeti ismereteket sem. Gyönyörködött az ős Róma hires vezéreinek tetteiben; jól tudta, mily hatalmas s világot biró nemzet volt hazája; napokig elmerengett ha Scipio, Pompejus, Julius Caesar s más római hösök életirásához juthatott, de ezeknek olvasása után mindig fájdalom lepte meg keblét, tapasztalván, mint sülyedett le azóta Olaszország, s mint lett az különféle kisebb fejedelemségekre osztva, anélkül, hogy azon időben kilátás lett volna arra, hogy a szétszaggatott paradicsomi szép országból ismét egy egész, hatalmas, gazdag és ujjászületett nemzetlehessen.

Tizenhárom éves korában, nehány pajtásával egy rozzant csónakon megint a tengerre szökött. Azonban vihar jött s a csonakot messze hajtá a parttól. Ekkor a veszedelem közepén a kis József, a kormány-rudhoz rohant, s oly szerencsésen osztá a többieknek parancsait, hogy mindnyájan megmenekedhettek. Már ekkor elnevezék öt a szökevény diákok admiralisának.

Tizenöt éves korában bucsut mondott az iskolának, mert rokonai nagyon szerették volna, ha papnak öltözik. Ő azonban csak azt leste, mikor indul valami hajó jó messze utra, s ekkor hirtelen a kikötőbe futott, elvegyült az utazók közé, elbujt a fás kamarába s csak akkor mutatta magát, a mikor a hajó a nyilt tengeren uszott, magának pedig az éhségtől rutul kezdett a hasa korogni. Nevettek a vén matrózok a bátor ficzkónak, a kapitány pedig bevette öt hajóslegénynek.

Igy aztán bejárta a fél világot. Volt Amerikában, megfordult New-Yorkban, látta Brasiliában Rio-Janeirót, végre messze a Fekete tenger északi partján, Krim félszigetében, Oroszországban, Taganrog nevü városban állapodott meg.

Itt a hajólegényeknek addig nem sok dolguk volt, mig a kapitány a partra szállott és bevásárlásokat tett, nehogy üresen legyen kénytelen hajójával viszszatérni. A kis József ez idő alatt a tüzhely mellett a többi tudatlan matrózok előtt mindig a római vezérekről beszélt, s elmesélte nekik a hires *Actium* melletti tengeri csatát, melyet Julius Caesar vivott Antonius ellen, a ki

a világhirü szép Kleopatra királyné puha karjai között elfeledkezett az ország dolgairól, elhanyagolta vezéri kötelességeit, s éjjel nappal csak a szerelem és pazar lakomázás gyönyöreinek adta át magát.

Egy ily alkalommal, a midön a matrózok már feküdni mentek, a hajókormányosa a fedélre inté a kis elbeszélöt s mondá neki.

„Te gyerek! Mindig csak a régi világról beszélsz, pedig a voltért semmit sem ad a zsidó. Ugy tudd meg, hogy vagyunk már egy pár ezeren Olaszországban olyanok is, a kik megesküdtünk, hogy addig nem nyugszunk, mig hazánkat a szétdarabolástól meg nem mentjük, s akkor megint lesznek oly höseink, mint a te Scipioid, Pompejusaid, Grachchusaid, s nem tudom én még hogy hivják öket.“

A gyermek csak eltátotta a száját, mert esze ágába sem volt, hogy társai között ily kedve szerinti emberekre is akadhasson. A kormányos erre, nagy titoktartás fejében elbeszélte az ifjunak, hogy épen ezen években támadt otthon egy „ifju Olaszország“ czimü párt, vagyis titkos összeesküvés, melynek czélja Olaszországot egy nemzetté egyesiteni. Késöbb, a midön a hajó ismét tengerre szállott, bizonyos jelekből a kis József arról is értesült, hogy a hajóskapitány is e titkos társaság tagja!

Az ifju mindig szeretett volna e dolog felöl a kapitánynyal beszélni; de néha alkalma nem volt, máskor meg nem vett magának arra bátorságot. Hej ha valahogy a taganrogi muszka parancsnok sejthette volna, hogy a nizzai hajón miféle emberek lappangnak, aligha meg nem kostoltatta volna velök, milyen ize van a sziberiai levegönek? Azon idöben az oroszok nagyon a kurtább végéről fogták az ily dolgokat.

Visszaindulván a hajó, Konstantinápolyban az ifju nagyon megbetegedett; itt kellett öt hagyni; de a vén kormányos csak egyet szólott a kapitánynak s ez igen jó helyet szerzett a városban az ifjunak. Itt felgyógyult, megköszönte az ápolást, s a midön megtakaritott pénzéből az okozott költségeket ki akarta volna fizetni, a házi gazda, *Calosso ur*, csak annyit mondott neki : „az ifju Olaszország tagjai nem pénzért adják egymásnak a vendégszeretetet.“

Nagy szeget ütött e dolog az ifju fejébe, mert látta, hogy a vén kormányos nem bolondot beszélt, s át kellett látni, hogy nagyon el lehet már terjedve ezen titkos társaság, ha már Konstantinápolyban is találkoznak részvevöi. Késöbb tudta meg, hogy Calosso ur, egy kis összeesküvés forma miatt hagyá el hazáját, s mint menekvö élt a török fövárosban.

II. Az elsö kisérlet.

1833-ban *Károly Albert* király a szárdiniai trónra lépett, azonban a turini kabinetnek még ezen idöben eszébe sem jutott barátságot kötni az olasz nemzeti párttal; az udvar és a miniszterium mindenben Ausztriával tartott, sőt ha otthon fenyegetve érzé magát, szivesen folyamodott a bécsi udvar segitségéhez.

A mondott évben a szárdiniai, vagy mint maguk jobban szeretik mondani, piemonti hadseregben katonai összeesküvés jött létre, de csakhamar minden fölfedeztetvén 14 tiszt agyonlövetett. A támadás ezért még nem volt legyözve; terv szerint két oldalról kellett volna a lázadóknak az országba nyomulni : Franeziaországból Savoyába, Sveiczból a Sesia völgyébe, mialatt a forradalomnak Genuaban is ki kellett volna törni. Természetes, hogy e vállalatból az ifju Garibaldi sem maradhatott ki. A vén

kormányos, kivel Nizzában ujra találkozott, megsugta tanitványának, hogy mi van készülöben, s ezért az ifju Genuába sietett s ott a királyi hajóhad tengerészei közé állott, épen egy oly hajóra, melyen a legénység egy része titokban már előre meg volt nyerve a forradalom részére.

Ugy volt határozva, hogy jan. 4-ére virradó éjjel (1834) üssön ki a veszedelem; azonban rosz hirek üték meg az összeesküvök füledobját. A savoyai felkelöket a királyi hadak szétverék, a Sveiczból jövök nem messze haladhatának be az országba; az ausztriaiak pedig átlepték a Ticinót, s jöttek nagyban a király segitségére.

Ily körülmények között, miután tudva volt, hogy Károly Albert király kormánya a fölkelés titkos szitóinak, sőt egyes részvevöinek teljes névsorát birja, Garibaldi jónak találta a mozgalom legyözetése után elillanni, s a hegyeken át egy éjszaka Nizzába, az atyai házhoz érkezett. Anyja szivesen fogadta öt, (atyja időközben meghalt), s jól elrejté fiát a pinczében. Három napig maradt itt, s aztán egy viharos éjjel a *Var* patakon át a franczia földre menekült.

Azon időben Párisban *Lajos Fülöp* király uralkodott, a ki hires ellensége volt minden forradalomnak, azon egyet kivéve, melynek segitségével (1830-ban) ő is királyi székre jutott. A franczia rendőrök készen várák a szökevény olaszokat, s egyenkint elvivék öket egyik vagy másik városba, a hol laknick kellett. Garibaldinak *Draguignan* városa jutott belebbezési helyül, de még meg sem melegedett e helyen, hánem álruhába öltözve *Marseille* nevü hires és gazdag franczia tengeri városba szökött. Itt franczia szolgálatba lépett, s oly jelesül viselé magát, hogy egy pár esztendő alatt tisztté neveztetett ki.

III. Délamerikai kalandok.

Ezen uri állapotában, Garibaldi hadnagynak a félszeme mindig Olaszország felé állott; olvasgatta az ujságokat, s leste, mikor lesz megint hazájában valami zenebona, hogy azonnal megköszönje a franczia hadnagyságot, s mehessen hazájába közlegénynek. De bizony nagyon rosz idök jártak ekkor a revolutióra, s Garibaldi annyira megunta a békességben a sok ekzerczirozást, hogy a midön egyszer az ujságban olvasta, hogy messze távol, 1500 mérföldre Európától, Délamerika egyik zugában forradalom ütött ki, rögtön beadta lemondását. És meg sem várta, hogy a hadügyminisztertől megkapja elbocsátó-levelét, felült a legelső hajóra, mely a világ azon részébe indult, s csak a kapu-félfától vett bucsut.

Megérkezve a hosszadalmas tengeri utazás után, először a *Rio Grande* nevü tartomány szolgálatába állott, mely a brasiliai császár uralkodása ellen felkelt, s függetlenné akará magát tenni. Itt egy kis hadihajót biztak rá, s irást adtak neki, hogy a hol csak egy braziliai hajóra talál, azt foglalja el, ha birja. De nagyon megjárta e dologgal, mert egy éjjel a vihar nagyon messzire le találta hajóját csapni, s csak virradatkor vette észre, hogy a Montevideoi kikötő előtt uszkál. Ezen város ugyan független tartomány főhelye volt, de a kormány Braziliával tartott, s oly törvény uralkodott benne, hogy a *Rio-Grandei* felkelöktől kalózkodásra küldött hajókat el kell fogni, a kapitányt pedig minden czerimonia nélkül a legközelebbi pálma fára felakasztani.

Garibaldi látta, hogy itt mindjárt csunya dolog lesz, mert a kikötöből egy vaskos 16 ágyus korvett már mozogni kezdett, s ily erős hajó ellen az ő roz-

zant gályája, avval a 4 darab nyomoru ágyuval nem sokat tehetett.

Felhuzatta tehát vitorláit, s parancsolá, hogy mindenki vakon engedelmeskedjék szavának. Csak néztek emberei, hogy mint képzel az olasz kapitány menekülhetni, a sebes járatu korvett elöl! Garibaldinak azonban gyönyörü gondolata akadt : a helyett hogy hajóját a nyilt tenger felé kormányozta volna, hirtelen megfordult, s behajózott az ottan közellevő *La Plata* folyamba, mely itt ömlik két mérföldnyi roppant szélességben a tengerbe.

A korvett ugyancsak ágyuzott utánna, söt közelebb érve már puska-golyókkal is üldözte a menekvöket; Garibaldi két sebet kapott, de azért nem tágitott, hanem hajtotta gályáját a roppant széles folyam partja felé, a hol nádasok és mocsárok terjedvén el, öket a korvett, a viz csekély mélysége miatt tovább nem követhette.

Azonban még e szerencsésen sikerült elillanással, nem sok volt megnyerve, mert a folyam két partján a montevideoi katonaság már kisérgeté a menekvöket, s tulajdonképen még csak most kellett volna a haddel-hadnak kezdödni. De nem sokat lehetett a menekvési módokban válogatni; hiszen ha az imént a nyilt tenger felé vitorlázik, azóta elfogja öt a korvett, s ott függ a legmagasabb árboczfa oldalán egy kétgarasos kötelen : most pedig kijátszotta az erös hadihajót, hanem a parton lesködö gyalogságot vonta a nyakára.

— Mindegy — mondá — ott bizonyos volt a rut halál, itt meg majd meglátjuk mit ad Isten; legroszabb esetben tisztességesen halunk meg a harczmezön.

Azért embereit csónakra ülteté, s megparancsolá, hogy kiki vegye magához fegyverét s a mi legkedvesebb holmija van. Ö volt az utolsó a ki a hajót elhagyá; de azelött lement a puskaporos kamarába, s ott egy hordó löport felnyitván, saját kezével szurt abba egy égö fagygyu-gyertyát.

Mindössze 150 emberre volt, s elosztotta öket egyenkint a három csónakra, mely mindig hajójához volt kötve, és elindultak, evezvén a viz ellen, de mindig csak a nádasokat és bokros apró szigeteket képezö folyam déli partjának közelében, a hol a viz sekélyes volt, s a hullámok ereje az evezölapátnak kevésbbé állhatott ellent.

Egyszerre csak hátul isszonyu füst felleg emelkedett az égbe, a kitörést borzasztó durranás követé, s aztán minden ismét csendes lön. Ekkor ért a hajóban az égö gyertya a löpor felszinére, a szörnyü erö forgácscsá apritá a nehéz gályát, s a következö perczben a sürü füstgomolyon kivül semmi sem jelölé, hogy nehány percz elött hajó uszott a vizen, azon tájon.

Igy bujkáltak a menekvök nehány napig, kerülve a folyam közepét, a hol a montevideoi korvett még mindig üldözé öket, és szintugy örizkedve a partoktól, mert a katonaság a hol csak érte öket, mindenütt keményen puskázgatott rájok.

Öt napig tartott ezen sanyaru állapot; kenyerük végkép elfogyott, hanem puskáikkal löhették az iszonyu nagy és kövér amerikai vadludakat; a szigetecskék között fát is kaptak eleget, s partraszállva megsüthették pecsenyéjöket. Mind ez csak a két mérföldnyi széles óriási La Plata folyamon történhetett, söt néha ugy esett, hogy e zátonyos és homokszigetekkel tarkázott helyeken az üldözök félnapi időre is elveszték a menekvöket szemeik elöl.

Azonban utóljára is ki nem szökhettek a világból. A parton egymást érék a posták, s minden felhajhászható hajót utnak inditottak, ugy hogy végre *Gua-*

leguay városa közelében a szökevényeket egyszerre 30 mindenféle nagyságu bárka fogta körül!

A város parancsnoka ott helyben akará az exekutiót megtartani, azonban Garibaldi pisztolyt tartott kezében, hogy azon perczben, melyben menekvésre többé módja nem lesz, agyon lövi magát.

És e percz csakhamar el is érkezett. A bátor ifju homlokára fogta pisztolyát; és Istennek ajánlva lelkét, meghuzá a ravaszát . . . de oh csodálatos véletlen; a remek készitvényü fegyver ez uttal csütörtököt mondott, s mielőtt a küzdő ifju kardjával átdöfhette volna magát, csakugyan fogságba esett.

Most már a montevideói katonák kiálták : kötelet, kötelet! de ugyane perczben mintegy félmérföldnyi távolságban a korvett kapitánya ágyulövéssel adott jelt, hogy senki se merje az ő foglyát bántani! csónakot külde tehát a helyszinére s a foglyokat átvéteté, s igy másfél napi utazás után el is vivé őket vissza Montevideóba, hogy ott végrehajtsák rajtuk a rettenetes itéletet.

De mi történik?

Azalatt hogy a korvett s a part mentében előre hatoló katonaság a menekvők üldözésében majdnem egy egész hetet töltött, ime a montevideói nép megbuktatá otthon (valami más ok miatt), saját kormányát, s a midőn Garibaldit és társait a partraszálliták, ekkor már oly kormány uralkodott, mely semmit sem akart tudni a braziliai barátságról, sőt inkább azon két respublikával kivánt szövetkezni, mely Garibaldit is a most már légbe röpült hajóval kalózkodásra küldte.

A lett a vége e veszedelmes kalandnak, hogy a montevideóiak Garibaldit, győzelmi pompával vitték be a városba, s ott vendégeskedtek együtt vele, miglen sok szép tisztesség adás után, békével haza bocsátották.

Oly szerencsés volt Garibaldi ezen időben, hogy a városba gyült uri vendégek között egy öreg urnak Anna nevü leányába halálosan beleszeretett, s a midőn másod izben meglátogatta a montevideóiakat, a gyönyörü bogárszemü spanyol kis leányzót feleségül is vette.

Ha e dolog eszébe jut, még ma is mondja: „soha sem hittem volna, hogy az én La Platai expeditiomnak házasság legyen a vége.“ — Ha a nyilt tenger felé eveztet, mint az ő helyében tán más mindenki tette volna, a korvett félnap alatt elfogja, s felakasztatja, s akkor a világ szegényebb marad egy hires emberrel.

IV. Viszatérés Olaszországba.

E házasság után, Garibaldi évek során át Délamerikában maradt, s majd tanitással foglalkozott, majd résztvett a pártok csatáiban, amint ezek a délamerikai apró respublikákban maig napirenden szoktak lenni.

Elvégre feltünt az 1847-ki év, a midőn IX. Pius pápa trónra emeltetvén, az olasz nemzeti mozgalom ujabb lendületet nyert. Az olaszok ugyan félreérték a pápát, mert ezen egyházi fejedelemnek távol sem voltak oly messzire terjedő gondolatai, mint a hogy a pártok képzelék, vagy legalább másokat azzal elhitetni akartak.

Azonban a mozgalmat elfojtani többé nem állott az olasz kormányok hatalmában.

1848 elején, a Montevideóban lakó olaszok aláirás utján egy hajót szereztek, s arra olasz önkényteseket fogadván, a szállitvány Európa felé megindittatott.

Körülbelől april közepe volt, a midőn

Garibaldi hajója Nizzában kikötött. Ő maga anyja házához szállott, s ott találá nejét és gyermekeit, kiket egy más hajón előre küldött. Néhány napi mulatás után hajójával, mely „Esperanza“ (Remény) nevet viselt, Genuába vitorlázott, s ott csapata a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott.

Innen Turinba utazott, hogy szolgálatát a piemonti kormánynak felajánlja, azonban a miniszterium által igen hidegen fogadtatott. Ugyanis ekkor Turinban még nem álmadoztak az összes Olaszország birtokáról, s megelegedtek volna, ha sikerül Ausztriától elfoglalni a lombardi és velenczei tartományokat.

Hosszas alkudozások után, a miniszterium elküldé őt a Mincio vidékére, a hol már akkor Károly Albert király táborozott, mert mint tudjuk, 1848-ban eleinte a szerencse kedvezett a piemontiaknak, ugy hogy *Peschiera* várát bevéve, Verona és Mantua falai alá hatolhattak.

A király nyájasan fogadta Garibaldit, de visszaküldötte Turinba, hogy ott alkudozzék a miniszterekkel, kiktől az imént csaknem elutasittatott.

Elindulván, utjában *Milanóban* megállapodott. De itt már tárt karokra talált, mert az akkori ideiglenes kormány épen szabadcsapatok alakitásával foglalkozott, s ezért Garibaldi ajánlatát feltétlen szivességgel fogadták.

Alig mult egynehány hét, s Garibaldi 1500 ember élén megindult Milanóból Bresciába. — Ezalatt azonban nagy dolgok történtek. Radeczky tábornagy *Custozza* mellett tönkre verte a piemontiakat, a kik e csatavesztésre hanyat-homlok vonultak vissza felé.

Aug. 9. napján az ausztriaiak és piemontiak között fegyvernyugvás köttetett, de Garibaldi kijelentette, hogy e fegyvernyugvás a szabadcsapatok hadi munkálodásait semmire sem köti, s azért Monzából Comóba indult, innen Aronába csapott, s ott a tavon levő két ausztriai hajót elfoglalta. Természetes, hogy az ausztriaiak az ily gazdálkodást nem türhették, s azért jelentékeny erőket központositva, Garibaldi csapatait *Mesenzana* mellett körülkeritették. A fölkelők vezére e helyet, hirtelenében, a mennyire lehetett, megerősitette. A harcz másnap éjjig tartott, és igen sok vér folyt el, mig végre az olaszok belátták, hogy csak haszon nélkül fogyasztják erejöket, s azért apró csapatkákra oszolva, éjjel elhagyák táborukat s a hegyi gyalog ösvényeken keresztül Sveiczba menekültek.

Daczára e kedvezőtlen eredménynek, a midőn Garibaldi Sveiczon és Franczia országon keresztül ismét Genuába érkezhetett, ugy fogadták őt, mint elsőrangu hőst, mintha Isten tudja mily nagy győzelmet aratott volna.

Genuába érkezvén, itt két ajánlat jött hozzá. Először a *szicziliaiak*, a kik a nápolyi király ellen támadtak fel, hivák meg őt a fővezérségre. Másodszor maga a piemonti kormány is fölkereste most az egykor hidegen fogadott csapatvezért; megkinálta tábornoki ranggal, mert ezen kis ország a közelgő 1849 évre ismét harczokra készült az ausztriaiak ellen, a kik a tavaszkor elvesztett birtokaikat Radeczky győzelme által, egész a határszéli *Ticino* folyamig mind visszanyerték.

Garibaldi visszautasitá a turini kormány ajánlatát, és szolgálatát a szicziliaiak számára szentelé. Meg is indult régi hajójával, de amint élelemszerzés végett a Toskanához tartozó, s e pillanatban fölkelésben levő *Livornóban* kikötött, a néptől oly lelkesedettséggel fogadtatott, hogy elhatározta, miszerint egyideig e városban megállapodik. Itt 250 emberből alló csapatával a szárazföld felé indult, s november hóban a

200,000 lakossal biró *Bologna* városát akarta megszállni, a hol azon időben *Zucchi*, pápai generalis állomásozott, két zászlóalj Sveiczban toborzott gyalogsággal.

Azonban Bologna, az ottani nép nyugalmas magatartása miatt, tovább is *Zucchi* tábornok parancsnoksága alatt maradván, Garibaldi Ravenna felé fordult, onnan pedig a pápai tartományok belseje felé vette utját. Csapata eközben mindinkább erösödött, ugy hogy Macerata városában már 2000 emberrel rendelkezhetett.

Eközben *Rómában* is nagy dolgok mentek végbe. Fölkelés történvén, a nép Rossi hadügyminisztert meggyilkolá, IX. Pius pedig a nápolyi tartományokban fekvö hires erös *Gaeta* várába menekült. Erre a forradalom teljes győzelemre jutván, ideiglenes kormány alakult, és első dolga volt, hogy a *nemzeti gyülést* összehivja.

Épen ezen időre esett Garibaldinak megérkezése *Macerata* nevü pápai tartománybeli városba, s a nép Garibaldit egyhangulag képviselöjéül választotta a római nemzeti gyülésbe.

Megnyilván a gyülés, mindjárt másnap febr. 5-én (1849) Garibaldi a szószékre lépett s inditványozta, hogy a gyülés kiáltsa ki a *respublikát* a mi meg is történt.

V. Garibaldi harczai Rómában.

A hirre, hogy Rómában a respublika ki van kiáltva, Európa minden kormányai, az egy Angliát kivéve, egyszerre feljajdultak. Rögtön el is határozták, hogy végett vetnek e dolognak, s azért az ausztriaiak Lombardiából Bolognába nyomultak; a francziák pedig (bár ezen időben ök is köztársasági kormány alatt éltek) 25,000 embernyi erövel, 12 mérföldre Rómától, *Civita-Vecchiában* szállotak partra.

Ily erök ellenében azt lehete hinni, hogy a gyenge köztársasági kormány azonnal fel fog oszlani s a nép föltétlenül megadja magát. Azonban Garibaldi neveztetvén ki a hadsereg fövezérének, a nehány ezerből álló fölkelök elhatározák, hogy az utolsó emberig védni fogják magukat; különösen, mert sehogy sem tudott fejökbe férni, hogy Bonaparte Lajos Napoleon, a franczia köztársaság elnöke, komoly harczot kezdhessen a római testvérkormányával.

De csalódtak, mert az elönyomuló hadak, nagyon is ugy mutaták, hogy leverik az itteni forradalmat, s a pápát visszaültetik örökségébe.

April 30-kán a francziák csakugyan Róma falai alá érkeztek, s *Oudinot* tábornok vezérlete alatt a *Cavallegieri* és *San Pancrazio* kapuk elött tábort vertek. A rómaiak a városba szorultak s a falakon kivül csak a *Pamfili*, *Corsini* és *Valentini* nevü majorokat tarták még megszállva.

A mondott napon reggel 9 órakor dühös csata keletkezett, a rómaiak viszanyomattak, de Garibaldi minden erejét összeszedve, oly vitéz rohamot intezett a támadok ellen, hogy a francziák a szó teljes értelmében megverettek. Erre *Oudinot* tábornok kénytelen volt fegyvernyugvást kérni. Garibaldi azt izente a francziáknak, hogy menjenek elébb haza Párisba, s aztán onnan kezdjék meg az alkudozást; azonban a római kormány, melynek élén a hires olasz forradalmi ember, *Mazzini* állott, elfogadá az ajánlatot, s megkötötték a fegyvernyugvást határozatlan időre, de ugy, hogy mindenik félnek szabadságában állott az ellenségeskedéseket 14 napi elöleges felmondás után ujra megkezdeni. Az ütközetben

a rómaiak 300 embert, a francziák 600-at vesztettek.

A nem igen reménylett győzelem nagyon felbátoritá a római hadsereget; azonban nem sokat nyughatának, mert Terracina felöl a nápolyi király 15,000 katonával tört be a római tartományokba, s Garibaldinak a sereg javával ezek ellen kellett menni.

El is indult 3000 emberrel, május 4-kén; nehány nap mulva 8 kán *Palestrinába ért*, a hol meghallotta, hogy a nápolyiak elöhada 5000, *Valmontore* mellett, a föhadsereg pedig *Velletri*-ben áll.

Május 9-én ütközetre került a dolog. Garibaldi elvesztett 150 embert, a nápolyiak 400-at.

De már másnap Garibaldinak megint Rómába kellett visszautazni, mert mint irták, a francziák igen gyanus mozdulatokat tesznek. Ezenkivül az ausztriaiak is előbbre nyomultak Bolognából, söt még egy pár ezer spanyol katona is érkezett a római köztársaság ledöntésére.

Mindemellett ugylátszott, hogy Garibaldinak ezuttal nem sok tennivalója lesz Rómában, mert az ügyes Mazzini, kinyerte, hogy a francziák ujra fegyvernyugvást kötöttek. Ezen időközt Garibaldi arra akarta használni, hogy a nápolyiakat, a kiktől ugyis legkevésbbé tartott, tönkretehesse.

Majus 16-án tehát annyi embert vön magához, hogy ezekkel a nápolyiak előtt álló csapatok 8000 emberre szaporodtak; mert Olaszország minden részéből idegyülekeztek a harczvágyók. Serege ezenkivül 800 lovast és 12 ágyut számlált.

Május 19-kén megtörtént az ütközet, s Garibaldi személyesen vezetve a római városi zászlóalját, oly vitézséggel hajtott a nápolyiakra, hogy ezek végkép megfutamodtak. A király restelte a csapást, de azért szépen hazautazott Nápolyba, a hova nemsokára sergei is követék öt, s igy Garibaldi végkép megszabadult tölök. Persze, hogy a nápolyi hadsereg ugyis legkevesb gondot adott a rómaiaknak : hátra voltak még a francziák! az ausztriaiak! meg az a kevés spanyolság.

Garibaldi ekkor Nápolyba akart nyomulni, de épen a határszélen állott *Rocca d'Arci* mellett, a midön parancsot kapott, hogy jöjön hadseregével haza, mert ugylátszik, hogy a francziák megint nem jóban törik a fejüket.

Jun. 1-sö napja volt, a midön Garibaldi sergének élén Rómába visszaérkezett. Azonban Mazzini most sem nyugodott, hanem addig ügyeskedett, mig a francziákat ujra fegyvernyugvásra csábitá, de már csak 3 napi felmondási időre. Örültek a rómaiak, hogy megint időt nyerhettek további készülödésre, de annál kellemetlenebben hatott rájok, a midön *Oudinot* tábornok ugyanazon nap estéjén, melyben a szerződés megköttetett, a fegyvernyugvást *felmondta*, söt meg sem várta a jun. 4-ét, hanem a megelözö éjjel már lövetni kezdé a várost. Másnap a francziák rohamra indultak, s Pamfili, Corsini és Valentini majorokat a dühös ellenállás daczára elfoglalták. Nagy baj volt ez a rómaiak részéröl, mert most már a francziákat misem akadályozá, hogy ágyuikat a város kapui elött állithassák fel.

Azonban e fontos helyeket nem volt szabad a francziák kezében hagyni, másnap tehát megujult a csata a legdühösebb szenvedélylyel. Garibaldi 4000 emberrel rohant ki a város kapuin s megtámadá a francziákat, a kik 20,000 emberrel kezdék magukat a nevezett majorokban megfészkelni. A rómaiak kétségbeesetten küzdöttek, s csak akkor voltak kénytelenek hátrálni, a midön

seregük negyedrészét, tehát 1000 embert elvesztettek. Annyi eredménye mégis maradt az ütközetnek, hogy a *Vascello di Francia* nevü majort, mely épen a város kapuja előtt áll, megtarthaták. E major közepén nagy kőépület van, mintegy 120 ölnyi távolra a *S. Pancrazio* kaputól.

Jun. 5 én a francziák Róma ősi bástyáit rettenetesen kezdék lövetni. Garibaldi 5000 emberrel védte a várost, s néhányszor ki is rohant, hogy az ellenség ágyu-telepeit elronthassa. Azonban kevés ágyuja volt, s az is többnyire rosz.

Az ágyuzás jun. 12-ig tartott; ekkor *Oudinot* felszólitá Rómát, hogy 12 óra alatt adja meg magát, különben a várost magát is bombáztatni kezdi. A bástya falai két helyütt már meg voltak törve, s ugylátszott, hogy a roham minden perczben megkezdödhetik. Garibaldi folyvást tüzelte embereit, de a kormány kénytelen volt a megrémült lakosok kivánságának engedni s junius 30-ra virradó éjjel a kapitulácziót aláiratott, miután a francziák az *Aurelius* császár nevü bástyákat is szétlövék.

Róma a forradalom részére elveszett, de a világ elég csodálni valót találhatott Garibaldi vitézségében, a ki april 30-tól kezdve jul. 1-sö napjáig, az óriás Franciaország ellenében a várost meg tudta védeni, sőt ezalatt a 15,000-ből álló nápolyi hadat is az országból csúfosan kikergette.

Igy hagyá el Garibaldi könyes szemmel 3000 emberrel együtt hires Róma városát, s megindult, tulajdonképen maga sem tudta merre és hová?

A midön kiindult, mondá embereinek : „Olaszok, nálam csak a nap forró hevére, az éhségre és szomjuságra számolhattok; zsold nem fog járni, sőt a puskaporból is maholnap kifogyunk... de megmarad bátorságunk, és puskánk végén a szurony. Előre!“

Azonban, mig Garibaldi Rómában küzdött, addig a piemontiak nagy csatát vesztettek. Radetzky tábornagy átment Paviánál a Ticinon, s a piemontiakat *Novara* mellett végkép megverte. A király békét kért, s csak igen sulyos föltételek alatt nyerhette azt meg; a többi között 75 millió frank hadikárpótlást volt kénytelen az austriaiaknak fizetni; a király, Károly Albert bújában lemondott a trónról, s helyét a most jobb szerencsével uralkodó fia Viktor Emanuel foglalá el.

Csak egy pont volt még Felsőolaszországban, a hol még a fölkelés le nem volt győzve : t. i. *Velencze*! Ide akart volna Garibaldi bejutni, de Bologna felől előre törő ausztriaiak útját állották. Egész könyveket irtak már arról, mint vezette Garibaldi ezen időben maroknyi seregét, s hogy tudott minden csatát elkerülni a túlnyomó erő ellenében. Végre megapadott népét szerencsésen *San Marinóba* vezethette; ezen mindössze 8000 lakosból álló ősi kis respublikába, a hol neutralis földre lépvén, az ottani kormány (a polgármester) kieszközölte, hogy a megfogyott sereg bántatlanul hazájába oszolhasson.

Garibaldi ezen sanyaru bujdosása közben szeretett nejét is, a ki öt mindenhova követte, elvesztette; ott nyugszik e hölgy a tengerpart mellett, s a nép nem feledkezik meg a koszorúkról. Sok fáradság és hosszas bujdoklás után Olaszország nyugati oldalára vergödött, s itt egy halászbárkán, *Porto Venere* nevü piemonti falu alatt, partraszállott. Épen 3 frankja volt még ekkor a zsebében.

A piemonti kormány, mely a novarai csata után egészen más kezekbe jutott, barátságtalanul fogadta az érkezőt, sőt elfogatván öt, Genuában a régi dogepalota tömlöczeibe vetteté. Igaz,

hogy erre a nép annyira felingerült, hogy a kormány jónak látta kissé más nótára kezdeni, oly annyira, hogy elvégre kénytelen levén a közvéleménynek engedni, kivevé őt a börtönből, s hajóra ültetvén, elküldé Afrikába, *Tunisba*. Itt az üldözöttnek, a franczia befolyás következtében nem volt szabad partraszállani, azért elutazott Gibraltárba, de itt sem maradhatott három napnál tovább; végre az északamerikai követ vette pártolás alá, s külön hadihajót adván rendelkezésére, azon Amerikába New-Yorkba utazott, a hol őt a nép leirhatlan lelkesedéssel fogadta. A kormány gazdag évidíjat rendelt számára, de Garibaldi nem fogadta el, hanem az olasz és franczia nyelvből leczkéket adott, s így élte csendességben napjait.

VI. Garibaldi hadjárata 1859-ben.

Garibaldit Európában, az olaszokat kivéve, már-már elfeledék, a midőn 1853-ban Franczia- és Angolország az oroszokkal harczba keveredvén, nem látszott lehetlennek, hogy azon esetre, ha Ausztria Oroszországgal szövetséget kötne, a háboru Olaszországban is ujra megkezdődnék.

E hirek hallattára a legelső volt Garibaldi, a ki 1854 elején egyszerre Genuában termett, s onnan vasúton Turinba utazott. Most már megjelenése akadályt nem okozott, mert a hires *Cavour* gróf ült a piemonti miniszterelnöki székben, s Turinban lesték az alkalmat, melyben Lombardia és Velencze birtokáért Ausztriával kiköthetnének. Azonban a nevezett hatalom ezuttal Anglia és Francziaországgal tartott, s ez okból az olaszországi háboru elmaradván, Garibaldi visszavonult a Szárdinia sziget északi részén levő *Caprera* szigetkébe, s ott a sovány és kösziklás földön egy kis jószágot vett megtakaritott keresményéből, s itt gazdálkodni s gyümölcsfákat és szőlőtőkéket ültetni kezdett.

És itt tölté napjait nyugalmasan, miglen 1859-ben egyszerre azon hir futamodott szét, hogy talán a háboru Olaszországban sokkal közelebb van, mint egyelőre gondolnák. Időközben Garibaldi végkép elvált a republikánus párttól, s meggyőződék, hogy Olaszország csak Viktor Emanuel királyi pálczája alatt lehet nagy, hatalmas és egységes állammá.

Január végén azonban még elegen voltak, a kik nem hittek, vagy nem akartak hinni a háboru közellétében, de a midőn Garibaldi Turinba jöve, ott piemonti *tábornoki rangot* nyert, s felhatalmaztatott, hogy szabad csapatokat alakithasson, akkor már kevés ember volt, a ki még be nem látta, hogy „kutya van a kertben".

A toborzás nagy sikerrel folyt, ugy hogy a midőn az ausztriaiaknak Piemontba való betörésével, a harcz kigyuladt, Garibaldinak már 5000 embere volt együtt.

Ezen örökre nevezetes hadjáratnak történetét leirni, nem e lapok feladatához tartozik; csak arra kell szoritkoznunk, a mit ez alkalommal Garibaldi vitt véghez.

Bátor és vakmerő levén, mindjárt első föllépésével nagy zajt ütött a világban. Ugyanis az ausztriaiak a Ticino folyam jobb partját elfoglalva tartván, bárha e folyó a Lago Maggiore tavától a Póba szakadtaig, csak 7 mérföldnyi hosszu, mégis megtörtént, hogy Garibaldi csapatai máj. 21-én Borgomaneróba jöttek; 23-dikán összpontosultak Castelletto mellett, s ugyane napra következő éjjel a Ticinón átkelve, a *Sesto Calende* nevü lombardi városba érkeztek.

Itt azonban meg sem állapodva, folytaták útjokat, mig este 10 órára *Arese* nevü városban meg nem telepedtek. Szándékuk volt, hogy Lombardiát fellázitva, Gyulai gróf táborszernagyot, az ausztriai hadsereg fővezérét visszavonulásra kényszeritsék. Azonban ily fontos mozdulat elöidézésére az 5000 emberből álló ellenség még nem volt elégséges. Az ausztriai főparancsnok tehát *Urban* altábornagyot küldé a betörö ellenség megfékezésére; azonban Garibaldi nagyban pártoltatva a földnépétől, az ausztriaiak hadimüködése igen korlátolva volt.

Máj. 25-dikén Garibaldi csapatának utóhada *Cristoforis* százados vezérlete alatt, Sesto Calende mellett megveretett, de a csapat kicsuszván a hálóból egy oldalmozdulattal mégis utat nyitott magának *Varese* felé, a hol Garibaldi állott.

Az ausztriaiak közel *Como*-hoz Camerlata mellett központosultak; innen, mint az olasz historikusok irják, 8000 emberrel indultak Varese ellen, a hol Garibaldi erösen eltorlaszolá magát ezen igen régi módra épült sötét és komor külsejü városban. Minden arra mutat, hogy a bekövetkezett csata, meglehetös mértékben Garibaldi javára ütött ki, mert az ausztriai zászlóaljak *Malnate* felé vonultak vissza. A második ütközet *San Fermo* és Camerlata mellett sem ütött ki máskép, mert Garibaldi hirtelen a comói hegyek felöl jelenvén meg a harcztéren, ellenségeit a milanói uton Monzáig visszanyomá.

Nagyon természetes, hogy Garibaldi uramnak ezen gazdálkodása nem sok ideig tarthatott volna, mert az ausztriaiak a szabadcsapatokat, megfelelö erök által, elöbb utóbb szétverik, vagy kiszoritják ez országból.

Azonban jun. 4 én ment végbe ama véres ütközet *Magenta* mellett, a midön az egyesült franczia-piemonti hadsereg Buffalora és Turbigo mellett a Ticinón átkelvén, igen kedvezö körülmények között támadhaták meg az ausztriaiakat, mert ezeknek egyik része Pávia mellett jövén vissza Piemontból, az ütközet napjára a harcztérre nem érkezhetett, s igy az eldöntö csatát elvesztették.

A magentai véres nap egész Lombardia elvesztésébe került; az ausztriaiak gyorsan vonulának vissza a Mincio felé, a velenczei tartományokba s akkor a felsövidék, az olasz havasok alja egészen Garibaldi kezére jutott, a ki is egész kényelemmel haladott elöre városról városra, s csak a nevezetesebb helyeken állapodott meg pihenésül. Igy látjuk öt nagy zajjal bevonulni Bergamóba, s végre a gazdag, népes, fényes és paradicsomi vidékkel ékeskedö Bresciába.

A győzelmi menet azonban egy perczre megakadt, mert junius 15 én a szabadcsapatok elöhada *Rezzato* mellett Urban tábornagy által érezhetöleg megveretett; az ausztriaiak azonban e győzelmüknek az átalános visszavonulás alkalmával, különös hasznát nem tapasztalhaták.

E percztöl fogva a harcz a legnagyobb mérvben folytattatott tovább; az ausztriaiak, úgy mint a francziák és olaszok teljes erövel pontosultak össze azon téren, mely a Mincio és Chiese folyamok között fekszik. Itt vivatott a nagyszerü *solferinói csata,* melyhez hasonló csak századokban történik egyszer.

Azonban, a midön a világ hatalmasai e borzasztó csatát vitták, nagyon természetes, hogy Garibaldi csapatainak mozdulatára többé senki sem figyelmezett. Csak annyit tudunk e vakmerö vezérröl, hogy a solferinói ütközet alkalmával seregei Bresciából északfelé, a tiroli határszélekre küldettek. Rendel-

tetésük az volt, hogy a Garda tavat megkerülve, Verona háta mögé lehessen őket tolni; habár erre nem sok kilátás is lehetett, mert az ausztriaiak a tiroli határszéleket igen megerösitették, s keményen őrizték. Emellett Tirol megtámadtatása, valószinüleg európai háborút idézendett elő, mert *Tirol* a német szövetséghez tartozván, egész Németország kénytelen lett volna a harczba avatkozni.

De a midön mindenki a legnagyobb eseményeket várta volna, hirtelen, váratlanul, s a világ legnagyobb meglepetésére Napoleon császár Villafrancában békét kötött, s mint látszott, lemondott nagy hanggal hirdetett tervéről: t. i. hogy Olaszországot felszabadítja az *Alpesek*-től egész az adriai tengerig!

Most már oly események következtek, mikbe Garibaldi egyenesen be nem folyhatott. Tudjuk, hogy a villafrancai békének azon pontjait, mely a modenai és toskánai herczegek visszahelyezéséről szól, a piemontiak, a francziák pártolása mellett szépszerivel kijátszották s az ottani nép általános szavazat útján Victor Emanuelt királylyá választotta. Ugyanez történt a pápának Romagna nevü birtokaival, melynek Bologna a fővárosa.

Most már a sor a pápa egyéb tartományira, Umbria és a Határgrófságokra következett volna, s ekkor Garibaldinak megint uj szerep jutott.

Tudnillik Toskánában szabadcsapatokat alakitván, a pápa emlitett tartományait fenyegetni kezdé; apró betörések már történtek is, söt egyszer Garibaldinak egyik alvezére *Medici* ezredes jól előre is haladott.

Ugy lön azonban határozva, hogy e dolgot ne hamarkodják el. Garibaldi ugyan aláirási iveket bocsátott ki, hogy a begyülendő pénzen egy millió puskát vegyen, s irtak is alá nemcsak Olaszországban, de másutt is elegen, különösen pedig Angliában. Azonban Toskánában *Fanti* tábornok neveztetvén ki a főparancsnokságra, a piemonti kormány egy intésére, Garibaldi visszavonult. Később september hóban a piemonti rendes hadsereg nyomult be a pápai birtokokba, s Lamoriciére hadait Castelfidardo mellett tökéletesen szétvervén, Ancona hires tengeri várat is elfoglalták, s ezzel Rómát és vidékét kivéve, minden Victor Emanuel keze alá került.

VII. Garibaldi második házassága balul üt ki.

Az olasz ügyek a diplomatia kezébe kerülvén, katona emberre nézve unalmas idők következtek be. Garibaldi nem tudva, hogy töltse bujában napjait, az a desperatus gondolata kerekedett, hogy biz ő kapja magát és megházasodik.

Ötvenhárom esztendös volt, de nem igen látszott rajta; mert jól termett legény létére másként is minden tekintetben igen jól érezte magát. Volt tehát még 1848-ból egy *Raimondi* gróf nevü ismerőse, a kivel akkori harczaiban kötött barátságot; ennek gyönyörü fekete szemü leánya volt, a kinek más dolga nem is volt, mint koszorúkat kötni az olasz harczosok számára. A leány mindig Garibaldiról beszélt, égig magasztalta tetteit, úgy hogy atyja az öreg gróf azt hitte, hogy leánya halálig beleszeretett a vörösinges szabadcsapatok generálisába. És gondolá magában, hiszen ha igy van a dolog, legyen meg a mit Isten rendelt.

Két hét mulva megtörtént a lakodalom a *Dell' Olmo* palotában a comói gyönyörü tó partja mellett.

Maig sem foghatja meg senki, hogy a szép fiatal grófné, minö lelkismerettel

nyujtá jobbját a vitéz tábornoknak, mert valósággal épen oly állapotban volt, a mit, ha egy ideig lehet is, de éksöbb semmi áron el nem lehet tagadni. Szó a mi szó; hiába himezném hámoznám e dolgot, miután a veréb is ezt csiripolja a háztetön : meg kell mondani, hogy a szép grófné azon katonás világban annyira eltalált feledkezni magáról, s csakugyan teherbe esett.

Garibaldi csak úgy tudta meg e dolgot, hogy a midön legvigabban ülné lakodalmát, egyszerre csak kihítták a szobából, s valami gyerköcz egy levelet nyomott a kezébe, a levélben pedig értelmes szóval meg volt irva, hányat ütött az óra?

Természetesen, hogy a völegény rágalomnak nevezte az ily beszédet, de a midön nejének elpanaszkodott volna, hogy irigyei mint kivánják megkeseríteni örömét, a szép grófné mindent megvallott.

Mi pedig ne beszéljünk többet e szomoru történetről; elég legyen megmondani, hogy Garibaldi végtelenül megrestelte, a mi rajta esett; de nem szólott, hanem lovára pattant és elutazott.

A hölgy jelenben Sveiczban, Freiburgban lakik, s viseli a férfiu nevét, a kit ilyméltatlanul rászedett.

VIII. Garibaldi Nápolyban.

Most jövünk Garibaldi életének legnevezetesebb, legfényesebb s legtöbb eredményt magában foglaló korszakára.

Az 1860-ik év első hónapjaiban a szicziliaiak látva, mily szerencsével terjed másutt az olasz forradalom, egyszerre mint adott jelre feltámadtak, s különösen a sziget fővárosában, a 250,000 lakossal biró Palermóban, épen virágvasárnapján komoly zendülés ütött ki; a többi kisebb városokban is hasonló merényletek tapasztaltatván, a sziget katonai parancsnoka *Lanza* tábornok az ostrom-állapotot kihirdeté, s a felkelöket fegyveres erövel leveré; azonban a tartomány belsejében a hegyek között még mindig jelentékeny fölkelö-bandák mutatkoztak, miknek legyözése különben is sok munkába kerülhetett volna.

April hó vége felé úgy látszott, hogy a magára hagyatott szicziliaiak mármár felhagynak ellenállásukkal, a midön egyszerre a *táviró* azon hirt közli, hogy Garibaldi két gözössel s 2000 emberrel Genuából Szicziliába hajózott! Később kiderült, hogy a két hajón csak 1058 ember volt, de mind válogatott és elszánt legények. A fövezér Garibaldi volt, alvezérei : Bixio, Tüköry, Türr, Mogyoródy stb. közölök a három utóbbi magyar születésü. A genuai expeditió után 2000 emberrel *Medici* ezredes indult utnak, később 3500 emberrel *Cosenz*, hogy más kisebb csapatokról ne is is szóljunk.

Irtóztató lárma támadt e hirekre Európában, de a piemonti kormány azt mondta, hogy tudta és akarata nélkül történtek a toborzások, s daczára lelkiismeretes örködésének (?) ment végbe a hajóra-szállás és elindulás. A franczia kormány-lapok úgy mutatták, mintha dühösségük határt nem ismerne, s Garibaldit, a kivel 1859-ben mint tábornokkal együtt harczoltak, elnevezék *tengeri rablónak*, a ki megérdemli, hogy az elsö fára felakaszszák.

Garibaldi Szicziliának nyugati végén *Marsala* városában kötött ki, s megjöttének hirére a mozgalom ujult erövel tört ki. A szétszórt csapatok ujra alakultak, s az ifjuság nagy számmal gyülekezett össze Marsala vidékén — Hogy a kiszálláskor az angol hadihajók Garibaldi és a nápolyi két jelenlevö fre-

gátt közé álltak volna, hogy ez utóbbiakat a lövésben megakadályozzák, hamis hir volt. Ezt csak *Lanza* generalis költötte s hiresztelte el a távirda által az egész világon, mert szégyelte a dolgot, s nem akarta elárulni azt, hogy a fölkeléshez szító nápolyi hadihajók legénységét nem merték Garibaldi ellen felhasználni, félve, hogy mindnyájan inkább még hozzá pártolnának.

Mintegy 10 nap telt el a kiszállás után s Garibaldi csapata 4000 emberre szaporodott. Ekkor megindult Palermo felé, de útközben *Catalafimini* mellett Lanza tábornok 10,000 emberétől megtámadtatott. A győzelem Garibaldi részére hajlott, s a nápolyiak Palermóba visszavonultak.

A sor tehát Palermo elfoglalására került volna, de Lanza tábornok a sziget erős helyeit kivéve, minden rendelkezése alatt levő hadakat e helyre központositott, úgy hogy 25,000 embere volt együtt.

Az ily tömeget s a két kis várral ellátott várost Garibaldi egyenesen meg nem támadhatta, azért hadicselhez folyamodott, a mi remekül sikerült is. Tudnillik főerejét *Monreale* irányában központosítva, egy pár igen rosz és gyenge zászlóaljjal, összesen 1600 emberrel mindig a város déli része felé eső hegyi vidéket nyugtalanitotta, úgy hogy a jámbor Lanza végre elhitte, hogy ezen oldalról fog a támadás történni. Hogy ezt megakadályozza, s miután az alig fékezhető palermói népben sem bizhatott, legjobbnak itélte, ha 10,000 emberrel az ellenség vélt főereje ellen indul. Ugy is tett : hadai azon 1600 embert a hegyek között *Corleone* mellett feltalálák, s azt hivén, hogy ezek Garibaldi hadseregének csak elöcsapatai, megkezdék az ütközetet, s mint várni lehetett, a garibaldistákat megverték és egészen szétkergették.

Erre Lanza tábornok a tengeralatti távirda által rögtön jelenteté, mily fényes és elhatározó ütközetet nyert Garibaldi ellen! És lön nagy öröm azon körökben, hol az olasz mozgalom előhaladása meglehetösen zokon esik.

Egyéb nem is kellett Garibaldinak, mint hogy a boldogtalan Lanza ily csalódásban ringassa magát. Tehát hirtelen fölkerekedett 4000 emberével Pünkösd első napján Palermónak *Termini* nevü kapuja előtt megjelent, s miután erre a lakosok is fellázadtak, 6 órai véres csata után a várost rohammal bevette! Lanza a megerösített királyi palotába s az emlitett két erődbe vonult s onnan 36 óráig oly szörnyü módra bombáztatá a várost, hogy ennek egyik része elégvén és összedőlvén, leirhatlan nyomornak lett okozója.

Az ütközetben Tüköry ezredes ágyugolyó által lelövetvén, *meghalt*. Garibaldi fényes temettetést rendezett ezen hü bajtársának, s miután a „Veloce“ nevü nápolyi 24 ágyús fregátt épen ez időben pártolt a forradalomhoz, e hajót a diktátor maradandó emlékezetre „Tüköry“-nek nevezte el, s tartja e nevet mai napiglan.

A nápolyi hadsereg állapota erre igen szomoru sorsra jutott. 10,000 kivül maradt, 15,000 pedig a várakba szorult, a hol nemhogy enni valójok lett volna, de még ennyi ember számára helyet sem találhattak. Hosszas alkudozások után, egy angol hajón, Lanza generális kapitulált, de úgy, hogy seregét hajókon Nápolyba és Gaetába kellett szállitania.

Egész hónap telt bele, mig Garibaldi Palermóból uj hadjáratra képes lehetett, ekkor a Messina felé vezető úton megindult, s *Bagaria, Termini* és *Cefalu* városokon keresztül Milazzóba érkezett.

Itt ujra csatát kellett állnia, mert

Bosco tábornok a messinai várból 8000 emberrel útját állotta; azonban a milazzói mezön keményen megveretvén, a midön visszafutott Messinába, az ottani hadsereget oly rémület fogta el, hogy a kapituláczió következtében e hires várost s még hiresebb tengeri kikötöt is Garibaldi kezére kellett hagyni.

Ezzel a forradalom Szicziliában be volt végezve : a messinai vár ugyan a nápolyiak kezében maradt, de a fenebbi szerzödés következtében a parancsnoknak egy lövést sem szabad tenni, ha csak meg nem támadtatik.

Ezzel egyszersmind azon két mérföldnyi tengerszoros is, mely Szicziliát a nápolyi szárazföldtöl elválasztja, egészen a forradalmiak szabad rendelkezése alá jutott.

Ezen utóbbiak ekkor 5 tengeri göz hajóval birtak, s mindent elkövettek, hogy 200 halászbárkát szerezhessenek össze, a miken a tulsó partra kiszállást kisérthessenek meg.

Nem ment ez hamar, de egy hónapi időköz után Garibaldi hadserege 8000 emberre növekedvén, julius első napjaiban egyszerre három helyen oly ügyesen intézé az átszállást, hogy a Reggióban és Monte Leoneben állomásozó nápolyiakat körülvette, és jelentéktelen verekedés után egy lábig elfogta.

Reggiótól Nápoly még 60 mérföldre esik, azonban e hosszu úton a garibaldisták többé komoly ellenállásra nem találtak, pedig e vonalon a legjobb katonai hadállások egymást érik. Azonban, ha a nápolyiak valahol megállottak, Garibaldi egy pár hajóra felültetett nehány gyenge zászlóaljat, s amazok háta mögött szállíttatá ki. Ellenben a hatalmas nápolyi hajóhad, mely más esetben a Garibaldi-féle flottát egy früstökre is megehette volna, tétlenül állott a főváros kikötöjében, mert a nápolyi kormány a hajó legénységében s a tengerész-katonaságban egyátalában nem bizott.

Igy állván a dolgok, minek beszélnök el, hol hány ezer nápolyi tette le a fegyvert, elég az hozzá, hogy september havában II. Ferencz király Nápolyt elhagyta s 40,000 emberrel a Capua és Gaeta között fekvö, s mintegy 16 négyszög-mérföldnyi vidékre, mint utolsó menedékhelyre vonult.

Erre Garibaldi nem gyözelmi pompával, mert a czifraságokra mitsem ad, hanem egy maga, minden fegyveres kiséret nélkül vonult be az 550,000 lakossal biró fényes, gazdag és dicsö Nápoly városába, hova öt az elöbbi napon a polgármester, s a királytól hátrahagyott belügyminiszter, *Liborio Romano,* ünnepélyesen meginvitálta.

Megfészkelvén magát a forradalom a fövárosban, ismét egész hónap kellett rá, mig tovább lehetett indulniok. Azok, kiket a multkor ezredeseknek neveztünk, a Reggiotól Nápolyig tartó hadjárat alatt mind tábornokok lettek; a sereg azonban még most sem volt erösebb 15,000 embernél, mert az eddig elfogott 30,000 nápolyi nem állott a forradalmi zászló alá, hanem elvetvén, vagy pénzen eladván fegyverzetét, békével eloszlott, s kiki szülöföldjére ment.

A világ most azt hitte, hogy a nápolyi Bourbon uralkodóháznak végsö órája ütött. De még csak ezután következtek a legvéresebb s legnagyszerübb ütközetek, mert Ferencz király említett 40,000 embere, hadseregének javát képezé, s különösen sok volt köztök az idegen zsoldos.

Igy történt, hogy a midön a *Volturno* folyam mellett, a hol Capua a középpontot foglalja el, ujra ütközetre került volna a dolog, most már a nápolyiak részéröl történt a támadás. A

Volturno melletti nagy ütközet temérdek vérbe került, és nem sok hija volt, hogy Garibaldinak a túlnyomó erő ellenében vissza kellett volna nyomulni, ha szerencséjére Nápolyból a vasuton még két zászlóalj s nyolcz ágyu segitségére nem érkezik, kiknek közbejöttével a volturnói nevezetes nap végkép Garibaldi javára hajlott. Ezen ütközetben, mint minden lap irta, 150 magyar igen fényesen bizonyitá be nemzetének vitézségi hirét; a nápolyiak áttörve a Volturno folyamon, elfoglaltak egy két ütegből álló ágyutelepet, mely az egész csatamező felett uralkodott. Garibaldi maga jött a helyszinére, s kiálta a magyaroknak olasz nyelven : „Fiuk! verjétek el onnan azt a csőcseléket.“ Ezen úgynevezett csőcselék 2000 nápolyi gyalogból s egy osztály lovasságból állott. A „fiúk“ nem olvasták hány emberből áll az ellenség, hanem roham által a kimutatott ágyutelepet elfoglalták, 30 közölök meghalt.

Itt azonban Garibaldi 1860-ki történetének rögtön vége szakad. A nápolyi nép 1,300,000 szavazattal Viktor Emanuelt királylyá választván, a piemontiak 40,000 emberrel a nápolyi területre léptek, s most ők állják a csatát a királyi hadak ellen, mely azonban azóta nagyon megfogyatkozott.

Capuát át kellett adni, s *Garigliano* folyam melletti ütközet után a hadsereg egy része, 8000 ember, *Gaeta* várába menekült, a többi 20,000 a római tartományokba kényszerült már csak helyszüke miatt is bevonulni, a hol a francziák által lefegyvereztettek. A mikor e lapok olvasóink kezébe kerülnek, valószinü, hogy Ferencz király legutolsó menedékének, Gaeta várának sorsa is eldőlt.

E pillanatban Garibaldi ismét kedves falusi jószágára, Caprera szigetére vonult s ott tanácskozik Medici, Cosenz, Türr legkedvesebb barátival (a kik most piemonti generalisok) a jövő 1861-dik évi hadjáratról, mely mint mondják, minden tekintetben elhatározott dolognak tartatik.

A Garibaldi-féle hadsereg pedig ujra szerveztetvén, télére hirszerint Brescia vidékén fog állomásozni. Hogy e had igen veszedelmes és kalandos tervek végbevitelére van kiszemelve, onnan látszik, hogy Victor Emanuel király e csapatokat a rendes hadügyminiszter hatósága alól kivette s egyedül Garibaldi parancsnoksága alá helyeztette.

A király Garibaldit *Catalafimi* herczeggé, tábornagygyá s az Annunziata rend vitézévé nevezte ki; de Garibaldi *el nem fogadta*. Azt mondta : még több érdemeket akar jövőre szerezni.

Egyátalában nem tetszett a nápolyi népnek az, hogy Garibaldi őket oly rögtön odahagyta, habár nagyon szépen is történt meg a bucsuzás. Legjobb barátai arra unszolák a diktatort, hogy tovább is vegyen részt az ütközetben; hozzá tevék, hogy dicsősége ezen visszalépés által meg van csonkítva, s hogy ha históriai nevet akar az utóvilágra hagyni, szükség, hogy Gaetát is ő vegye be, s aztán csak a kész királyságot adja át, urának Viktor Emanuelnek. Garibaldi azonban nem igy gondolkoda, hanem azt felelte : „embertől csak lehető dolgokat kell kivánni, megelégszem, hogy Szicziliát és Nápolyt, ezen 10 millió lakost számláló két országot felszabadítottam, s azért Gaeta vára elfoglalásának dicsőségét midenesetre királyom számára kell fenntartanom.“

Igy indult el, mint mondtuk saját hajóján, kedves falusi lakásába, Caprera szigetébe, azon tervvel, hogy a telet ott tölti nyugalmasan, s enni fogja a tavaszszal saját kezével vetett krumpliját, a mihez természetes, hogy egy kis roszprádli is szokott járulni.

De mily nagy volt Garibaldinak meglepetése, a midőn Caprerában kiszállott, s keresé egyszerű szerény, házikóját, az ültetett gyümölcsfákat, s azon egy pár tejelő kecskét, miket ott hagyott a réten legelészni! Roppant változás! A kunyhó forma lak helyett gyönyörü olasz stilben épült, s faragványokkal ékesített, s öt szobából álló pompás nyári kéjkastélyt talált; a gyepből paradicsomi szép angol kertet csináltak, a kecskék helyett 4 befogniváló pej csikó, s 8 nyerges paripa nyerítgetett a márvány jászollal ellátott, s tükrökkel ékesített hüs istállóban! Mindjárt eltalálhatta, hogy ki szerezhette neki ezen gyöngéd meglepetetést. Senki más, mint Viktor Emanuel király, a ki 7 hónap alatt 150,000 forint költségen a legnagyobb erőfeszités mellett, e rideg magányból valóságos paradicsomot alkottatott.

Ily öröme volt Garibaldinak, ezen királyi ötleten, hogy tán Viktor Emanuel sem érezhetett igy, a midön mint félisten, a dicső Nápoly városába bevonulhatott.

Különben pedig Garibaldi szegényen hagyta el Caprerát, és szegényen tért vissza. Milliókkal rendelkezhetett, de mindig megelégedett azzal, hogy mint más tábornok, havonkint kivette fizetését, és el is költötte az utolsó garasig. A pénzvágy nem vehetett lelkén erőt soha. Most is legujabban, egy franczia könyvkiadó társaság 600,000 frankot igért neki, ha a jelen tél alatt néhány franczia iró előtt elmeséli kalandjait, s azok mindent saját módjuk szerint csinos nyelven megirnak. Ő azt felelte, hogy igen is, megjövend annak ideje, hogy leirja maga, vagy barátjai, az ő viselt dolgait, hanem ezen könyvnek eredetileg olaszul kellend irva lenni; az irói díjat pedig az olasz hadsereg sebesültjeinek javára ajándékozza: ha pedig tetszeni fog a világnak e könyv, ám tessék azt másoknak lefordítani ingyen, angolra, francziára, németre, és magyarra, azzal nem gondol.

Ott éli tehát napjait, a csendes szigetben, s a jelen hosszú téli estéken gondolkozik és főzi terveit a tavaszra hirdetett háborura. — Ki tudja, vajjon nem azt határozta-e a sors, hogy a legelső csatában, az első golyó, épen e vitéz tábornokot találja?

Katona dolog lenne ez csak, s ha van e világon valaki, a kit az ily gondolat a háboru veszélyeitől el nem tartóztat, az leginkább azon merész kalandor lehet, a kinek rövid életrajzát itt előadtuk, t. i. Garibaldi.
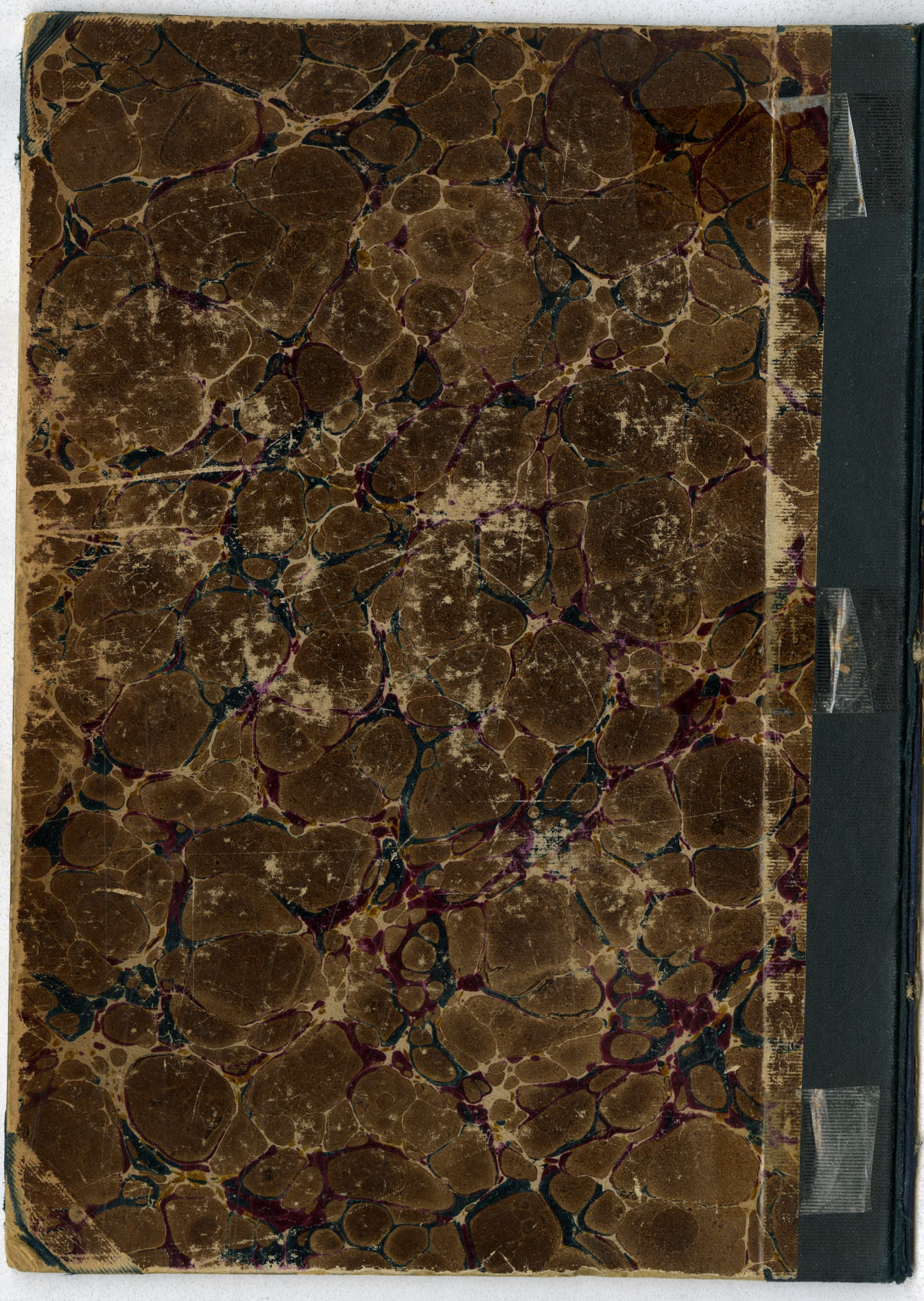
Dr. BALLAGI GÉZA.